

UDK 821.163.4(497.6).09 Andrić I.
821.163.4(497.6)'25=111(049.3)
821.163.4(497.6)'25=112.2(049.3)

Primljeno: 14. 03. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Edina Špago-Ćumurija

MOSTOVI PREVOĐENJA

(Frančeska Liebmann, *Kulturemi u romanima Ive Andrića. Analiza njemačkih i engleskih prijevoda, Durieux, Zagreb, 2022*)

Frančeska Liebmann, rođena u Bosni i Hercegovini, naučnica koja se bavi književnim prevođenjem, ali i pjesnikinja koja piše na hrvatskom i njemačkom jeziku, autorica je ove naučne studije o Ivi Andriću, nobelovcu čiji je identitet i stvaralaštvo nemoguće opisati u malo riječi, a veže se za Bosnu i Hercegovinu ali, zahvaljujući prevodima, i njemačko i englesko govorno područje. Ovu knjigu možemo čitati kao stjecište različitih kulturnih identiteta i kao pokušaj da se te kulture naučno ispituju, uporede i u domeni prevođenja kao interkulturalne komunikacije približe jedna drugoj.

Autorica na uvodnim stranicama ističe da je cilj njenog istraživanja proučiti *mostove koji povezuju autorov rodni kraj s njemačkom i engleskom obalom*. U ovakvu analizu ulaze različiti nivoi identiteta i kultura: Ivo Andrić koji svoje stvaralaštvo crpi iz Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovački kontekst koji u sebi krije jedinstvenu cjelinu šarolikosti vjera i nacija, ali i univerzalno koje Bosnu čini globalnom paradigmom onog suprotstavljenog i ujedno sveljuskog u čovjeku.

U pokušaju da sazna je li taj jedinstveni bosanskohercegovački svijet ostao jedan svijet i u engleskim i u njemačkim prevodima, autorica je knjigu strukturirala u nekoliko poglavlja. Analiza se temelji na primarno dva Andrićeva romana: *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika*, na njihovom engleskom prevodu, i dvije varijante njemačkog prevoda. Jedinice analize su kulturemi, koje autorica jezgrovito definiše kao *specifične datosti koje karakteriziraju jednu kulturu, a tipične su samo za nju i na taj je način čine jedinstvenom*. Analiza uključuje kultureme u njemačkom i engleskom

prevodu, te posuđenice iz njemačkog, mađarskog, latinskog, grčkog, francuskog, talijanskog, španskog i engleskog jezika, i to uvijek u širem sintaksičkom kontekstu. U četiri glavna poglavlja autorica nastoji analizom uočiti da li su i koji kulturemi ostali u prevodu u originalnom obliku, da li su dodatno objašnjavani, izostavljani, i konačno da li su u prevodu izgubili poveznicu sa kulturom Bosne i Hercegovine. Osim toga, autoricu zanima jesu li dosljedno prevedeni unutar jednog jezika i jednog djela, te postoje li razlike u dijahronijskoj liniji u starijem tj. novijem prevodu.

Ovakva istraživačka pitanja najavljuju ozbiljnu studiju, a što će se i potvrditi na više od 600 primjera kulturema u njemačkom i engleskom prevodu. Autorica se u prvom poglavlju bavi pitanjem književnog prevođenja, pojašnjavajući problematiku različitih putanja historijskog i kulturnog razvoja u bosanskohercegovačkom, engleskom i njemačkom govornom području. Književno prevođenje nužno aktuelizira pojam kulture, a oba su u svojoj suštini višeslojni. Ovo poglavlje sadrži prikaz teorijskih okvira u kojima su se razvijale različite prakse književnog prevođenja, te opisuje spektar elemenata kulture koji su uključeni u različite teorije shvatanja ovog pojma. Autorica je preuzela sistematizaciju prevodilačkih postupaka za prenos kulturema Rosell Steuer (2004), ističući ono što je oduvijek, a posebno danas, u teoriji prevođenja aktuelno pitanje – poziciju i ulogu prevodioca i njegovu sposobnost interpretacije djela, selekcije elemenata koje treba prenijeti, i na koncu odabira prevodilačkog postupka u procesu prevođenja.

Posebno poglavlje posvećeno je ličnosti Ive Andrića, gdje se ističe njegova ljubav prema mostovima, i konkretno most Mehmed-paše Sokolovića koji je i odredio piščevo djetinjstvo, pa i život. Autorica pokazuje čvrstu isprepletenost života pisca sa tkivom Bosne i Hercegovine iz kojeg je i poniklo njegovo pripovijedanje, te pokazuje da je Andrić bio vrstan poznavalac svoje zemlje, njene prošlosti i kulture, koju je osobito pažljivo i s namjerom kodirao i u svojim romanima. Autorica sintetizira i nalaze drugih istraživača o Andrićevom korištenju elemenata bosanskohercegovačke usmene tradicije, posuđenica iz raznih jezika, staroslavenskih izraza, ali i dokumenata i arhivskih izvora, pri čemu je vidljivo svjesno vezivanje specifičnih jezičkih elemenata za određene likove koji pripadaju odgovarajućim kulturama u njegovim romanima. U tom smislu pokazuje se logičnim pitanje koliko čitalac iz njemačkog i/ili engleskog govornog područja, ali prije njega i prevodilac, mogu percipirati Andrićevu namjeru oslikavanja bosanskohercegovačke kulture.

Upravo zato što čitanje Andrića mora biti detaljno i pažljivo, cijelo jedno poglavlje autorica posvećuje paratekstualnoj analizi. Ovdje su uključeni dodaci tekstovima romana Ive Andrića, naslovnice, novinski članci, ilustracije, predgovori, pogovori, rječ-

nici stranih riječi i napomene. Tu su i tekstovi objavljavani izvan Bosne i Hercegovine, sa prostora bivše Jugoslavije, ali i oni na njemačkom i engleskom jeziku. Već u ovom poglavlju mogu se uvidjeti razlike u predstavljanju Andrićevog djela u domaćem kontekstu te na njemačkom i engleskom govornom području.

U glavnom dijelu knjige predstavljena je analiza izdvojenih primjera kulturema, koji su organizovani u glavne tematske cjeline: priroda, artefakti, objekti nematerijalne kulturne baštine i specifične civilizacijske institucije, sa brojnim tematskim potkategorijama. Ovo poglavlje je i najznačajnije u teorijsko-prevodilačkom smislu, nudi na stotine konkretnih primjera sa detaljnim informacijama o njihovoj etimologiji, upotrebnoj vrijednosti te prevodilačkim postupcima i njihovom značenjskom opsegu i kvaliteti u originalu i u prevodu.

Logičan nastavak ovog poglavlja je dio sa rezultatima jednojezične analize, gdje autorica ukazuje na međuuslovljenost prevoda i perioda u kojem je taj prevod nastao, ističući sklonost objašnjenjima u starijim, naspram tendenciji prema preuzimanju kulturema u novijim prevodima. Istaknuta je neujednačenost i nedosljednost čak i unutar jednojezičnih prevoda na njemačkom i pogotovo na engleskom jeziku, što pokazuje da ključni faktor u odlučivanju u procesu prevoda nije bila recepcija čitalaca, nego vlastiti osjećaj prevodioca o kulturemima i posuđenicama u Andrićevom djelu.

Treće i četvrto poglavlje, osim konkretnih primjera, sadrže i vizuelnu reprezentaciju analize u vidu tablica, što dodatno olakšava iščitavanje rezultata istraživanja, koji su potom predstavljeni za svako istraživačko pitanje u poglavlju Zaključak. U posebnoj poglavlju naslovljenoj Prilozi predstavljene su komparativne tablice kontrasta religija i nacija po tematskim skupinama analiziranih kulturema. Knjiga završava prikazom korištene literature, kazalom kulturema, posuđenica i pojmova, te bilješkom o autorici.

Tema koju autorica obrađuje u ovoj knjizi nije jednostavna. Prevođenje književnosti nužno podrazumijeva naučni pristup recepciji teksta, ali ova vrsta prevođenja istovremeno je i stvaralačka, s obzirom na umjetničku prirodu književnosti. Osim individualne stvaralačke kvalitete autora (i prevodioca), nezaobilazan je i kontekst kulture/a iz kojih dolaze i autor i prevodilac. U takvoj mreži suodnosa baviti se Andrićem je hrabar poduhvat. Ivo Andrić pripadao je jugoslavenskom, bosanskohercegovačkom, hrvatskom ali i srpskom književnom kontekstu. Čitava ova kompleksna mreža identiteta sadržana je u kulturnom jezgru bez kojeg bi, kako navodi autorica, bilo upitno i postojanje stvaralaštva Ive Andrića – a to je Bosna i Hercegovina. Andrić je živio u raznim državama, bavio se diplomatijom, školovao se na različitim jezicima, čak i prevodio sa njemačkog i engleskog, crpeći cijelog života snagu svog pripovije-

danja iz jedne polazne tačke – Bosne i Hercegovine. Ukoliko se uzme u obzir i kompleksnost recepcije Andrićevog djela u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, ali i Evropi i svijetu koji preko Andrića pokušavaju razumjeti Balkan, postaje još zanimljivije vidjeti kakvu je polazišnu tačku analize odabrala autorica u ovoj studiji. Prvi indikator da se radi, prije svega, o naučnoj i humanističkoj poziciji jeste činjenica da autorica u knjizi na Andrića najčešće referira kao na *nobelovca*, izdižući se tako iznad pojedinačnih slojeva njegovog identiteta na lokalnom i regionalnom nivou, i pridružujući ga svjetskom kulturnom nasljeđu. To se dodatno ogleda i u značaju motiva mosta u knjizi, koji je u doslovnom i metaforičnom smislu obilježio život, i još više djelo Ive Andrića, a taj motiv je i poveznica sa prevođenjem koje danas više nego ikad svoju ulogu traži u interkulturnoj komunikaciji i građenju mostova među ljudima.

Metodološki je knjiga postavljena tako da daje širi kontekst teorijskih pristupa književnosti i prevođenju, te životu autora, što čitaocu omogućava lakše iščitavanje konkretnih elemenata bosanskohercegovačke kulture u stotinama analiziranih primjera kulturema. Jezična i prevodna analiza, kao i međujezična i unutarjezična, najvredniji su dio ove knjige, i preko nje se otvara proces razumijevanja i povezivanja kulturema u trima jezicima. Pitanje vizije prevodioca nameće se kao najvažnije, jer prevodilac gradi mostove prema čitateljima iz druge kulture, tj. utisak i recepciju krajnjeg čitaoca. Autorica preuzima transfer metod u analizi, koji razlike u prevodu pripisuje različitim razvojnim putanjama pojedinih govornih područja, pri čemu književnost postaje svojevrsni historijski dokument. Deskriptivno, empirijski i analitički autorica istražuje kulturnu pozadinu Bosne i Hercegovine i razotkriva (ne)postojanje veza sa njemačkom i engleskom jezičnom sredinom.

Potrebno se osvrnuti na specifičnu leksiku, tj. postupak koji Andrić svjesno koristi pridružujući određenim likovima u svojim romanima posuđenice iz odgovarajućih jezika. Tako pravoslavci koriste grecizme, Osmanlije turcizme, Židovi hispanizme, stranci sa Zapada germanizme, galicizme i talijanizme. Jasno je da je Andrić svjesno diferencirao ponašanje i govor pripadnika različitih vjerskih i nacionalnih grupa u svojim romanima. Ipak, autorica ističe i da je jasno vidljivo kako te razlike nisu konačne i da se ljudi u Bosni i Hercegovini mijenjaju pod različitim vanjskim uticajima, pa tako Andrić veže turcizme i sa opisima bosanskih franjevacu, odjeću u orijentalnom stilu sa katoličkim stanovništvom i Židovima, germanizme sa govorom mladih Višegrađana, a što je posebno zanimljivo, orijentalizmi se javljaju u opisu života (i smrti) stranaca koji su došli u Bosnu i Hercegovinu.

Autorica obimnom i detaljnom analizom prepoznaje neujednačnost u prevodima, nedosljednosti i posljedično kreiranje disharmonične slike i percepcije Bosne i Hercegovine u njemačkom i engleskom prevodu, te poziva na poduhvat novog prevoda Andrićevih romana.

Jedan tako kulturološki bogat kontekst kao što je Bosna i Hercegovina može odlično poslužiti za interkulturalno obrazovanje i promišljanje o univerzalnim ljudskim vrijednostima. Sam Andrić, kako autorica navodi, prostor na granici između Istoka i Zapada iz kojeg potiče, definiše kao *treći svet* – gdje se istovremeno pripada i jednom i drugom svijetu, ali i mrzi i jedno i drugo. Iz ove njegove misli o kolebanju između *dva zavičaja bez ijednog*, gdje se rađaju ljudi koji su *svuda kod kuće i zauvek stranci*, postaje jasnija složenost pozicije prevodioca njegovih romana. Prevođenje samo po sebi jeste kolebanje između barem dva prevodna rješenja, a kad je u pitanju Andrić, problem postaje višestruko kompleksniji usljed unutrašnje višeznačnosti polazne kulture, bosanskohercegovačke – iz koje se pružaju mostovi prema ostatku svijeta. Prevodilac bi morao stajati na poziciji istine, te istraživanjem i naučnim pristupom u razumijevanju originalnog teksta istinski doprinosti prepoznavanju i razumijevanju univerzalnih ljudskih vrijednosti među različitim narodima i kulturama. Ova knjiga je dobar materijal za proučavanje i uvježbavanje te prevodilačke i ljudske vještine.

Adresa autorice
Author's address

Edina Špago-Ćumurija
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Fakultet humanističkih nauka
edina@unmo.ba

